

Från enskild mot offentlig förvaltning i skogspolitiken

AV PER STJERNQUIST

Då 1960-talet gick in låg bestämmanderätten över skötseln av enskild skog fortfarande hos ägarna men inom vissa i lag angivna ramar. Dessa ramar, som införts successivt under 1900-talet, var dock av begränsad omfattning och föga kännbara. I stora drag kan utvecklingen illustreras med följande tabell.

	lag 1903	lag 1918	lag 1923	lag 1948
återväxtåtgärder efter avverkning	+	+	+	+
förbud att avverka skog som ej uppnått mognadsålder	-	+	+	+
återväxtåtgärder på gamla kalmarker (med vissa begränsningar)	-	-	-	+

För huvuddelen av skogsskötselåtgärderna fanns inga legala ramar. Det var sålunda skogsägaren som efter eget omdöme bestämde om sådana frågor som hur och när röjning eller gallring eller slutavverkning skulle ske, om avveckling av gles skog, om behandlingsytornas storlek, trädslagsval, kemikalieanvändning, skogsvägsanläggningar och dikning av skogsmark.

De legala ramarna var föga kännbara också på grund av det sätt på vilket skogsvårdsstyrelserna lade upp sitt arbete. Med något enstaka undantag fäste de stor vikt vid att agera som rådgivare till skogsägarna, inte som kontrollanter över dem.¹ De undvek att åberopa sig på lagen eller att använda sig av de legala procedurerna. I stället arbetade de med förhandlingar, övertalningar och utbyte av tjänster (exempelvis hjälp med att lösa ekonomiska problem eller personliga gentjänster). I detta samarbete kom givetvis skogsägarnas problem och åsikter att spela en betydande roll. Genom detta tillvägagångssätt lyckades skogsvårdsstyrelserna så småningom inte bara få skogsskötseln förändrad i avsedd riktning utan också att väcka intresse för skogsvård hos ägarna i allmänhet,

men det tog givetvis lång tid i anspråk. Förändringarna i skogsskötseln utvecklades emellertid inte som en serie påtvingade handlingar utan som skogsägarnas egna beslut. Det förelåg ett ovanligt tydligt exempel på vad som i amerikansk sociologi kallats för "negotiated order".²

Under det knappa kvartssekel som gått efter 1960 tycks allt det här ha förändrats i grunden. Det skall bli uppgiften för denna uppsats att försöka precisera hur långt dessa förändringar i bestämmanderätten över enskild skog gått principiellt och i praktiken. Men innan dess måste beaktas att utvecklingen har sin bakgrund i att grundläggande förskjutningar i skogsbrukets ekonomiska och tekniska bedrivande började framträda på 1960-talet för att därefter öka i omfattning. Dessa förskjutningar kan sammanfattas i några huvudpunkter:

1. Ägarstrukturen har förändrats. Ännu 1960 kunde det sägas att de enskilda skogsägarna utgjorde en ganska homogen grupp med stark koppling till jordbruket. Enskilt skogsbruk och bondeskogsbruk var nära nog synonyma begrepp. Nu har kopplingen mellan skogsbruk och jordbruk försvagats. Av landets 235 000 skogsbruksenheter år 1976 var endast 40 % kombinerade jord- och skogsbruksföretag. Ungefär en tredjedel av enheterna ägdes av utbör som inte bodde stadigvarande på sin fastighet. Över hälften av samtliga privata skogsbrukare hade sin huvudsakliga sysselsättning utanför jord- och skogsbruk. Även många fastboende arbetade sålunda i andra näringsgrenar. Ytterligare kan tilläggas att 25 % av antalet skogsbruksenheter ägdes av dödsbon eller eljest av flera delägare.³

2. Kostnadsläget inom skogsbruket har ökat mycket kraftigt, inte minst beroende på skogsarbetarlönernas stegring. Detta har lett till extensivare skogsvård och framför allt till mekanisering av avverkningarna. Också inom bondeskogsbruket torde övervägande delen av slutavverkningar-

na ske med maskin av någon rotpostköpare eller entreprenör. Skogsägarens självverksamhet koncentreras då till andra slags skogliga åtgärder.

3. Till följd av träindustrins utbyggnad har efterfrågan på virke ökat starkt under perioden. Första gången man började tala om virkesbrist var på hösten 1974. Det har sagts att för första gången i historien överstiger nu industrins virkesbehov den årliga tillväxten.⁴

Det är mot den sålunda skisserade bakgrunden man har att se den skogspolitiska debatten under de senaste decennierna.

Skogspolitiska utredningen 1973

År 1965 tillsatte regeringen en utredning med uppdrag att undersöka vilka ändringar i statsmakternas skogspolitiska riktlinjer som borde föranledas av den intensiva omdaningsprocessen inom skogsbruket. Till ledamöter i utredningen, den s. k. Skogspolitiska utredningen, utsågs två representanter för bondeskogsbruket, två representanter för de berörda LO-facken, en representant för skogsindustrin samt tre administratörer, delvis med mycket radikal inställning. Ordförande var naturvårdsverkets chef Valfrid Paulsson. Utredningen framlade år 1973 sitt betänkande som präglades av ett radikalt nytänkande över hela linjen.⁵ Bakom detta stod emellertid endast administratörerna och LO-fackens representanter.

Utgångspunkten var att skogsbruket sågs utslutande som en råvarubas för skogsindustrin. Man påpekade att industrins efterfrågan på virke är den drivande faktorn i utvecklingen inom denna sektor. Utan industri skulle inget skogsbruk ha existerat. Man bör därför ställa det kravet på skogsbruket att det skall leverera den virkeskvantitet som industrin behöver till minsta möjliga kostnad. Från denna utgångspunkt drog man sedan slutsatser som tvärt stred mot principer som dittills varit vägledande inom den skogliga debatten och lagstiftningen.

En sådan ny giv var att skogsbruket inte längre borde ses som stöd för jordbruket. Det integrerade jord- och skogsbruksföretaget hade spelat ut sin roll som standardmodell för skogspolitiken. Man hänvisade till den nedgång i antalet kombinerade företag som redan skett. Nedgången kunde väntas fortsätta. Skogen skulle fortgående minska i betydelse som försörjnings- och sysselsättningsunderlag för jordbrukarna. Den egna verksamheten i bondeskogsbruket skulle minska eller upphöra därför att den inte längre skulle bli lön-

sam med arbetslönernas stegring. Också den tekniska utvecklingen höll på att skilja jordbruksdrift och skogsbruk åt. Utredningen ville ej heller ge stöd åt rena familjeskogsbruk. De skulle inte kunna bestå i längden. Bland annat skulle kreditbelastningen bli för stor. På sin höjd skulle enskilt skogsbruk kunna bedrivas tillsammans med annan verksamhet. Men i framtiden skulle endast mycket stora enheter medge en ekonomiskt tillfredsställande skogsdrift. Som ägare skulle då endast staten och storbolagen kunna ifrågakomma.

En annan nyhet var att utredningen ville överge uthållighetsprincipen som i mer än 150 år varit nära nog ett axiom inom all skogslära. Uthållighetsprincipen innebär att skog skall skötas så att dess framtida bestånd och avkastningsförmåga bibehålles och helst förmeras. Utredningen menade att en sådan stabilitet i virkesuttagen inte längre behövdes varken av hänsyn till jordbruket (se ovan) eller till industrin. Den ansåg att vi hade ett onödigt stort och överårigt virkesbestånd stående i våra skogar, vilket gav stora kapitalkostnader. Detta virkesöverskott borde exploateras under en begränsad period. I detta syfte föreslog utredningen att man skulle framtvinga en ökning av de årliga avverkningarna från dåvarande 70 till 90 å 95 m³. Resursutnyttjande ansågs i denna situation vara viktigare än resursbevarande och resursskapande (sid. 140).

Över huvud taget förordade utredningen att skogsbruket borde bedömas efter renodlat ekonomiska effektivitetsmål. Normala räntabilitetskrav borde sålunda gälla, vilket i realiteten innebar ett avvisande av de låga räntesatser som användes i de skogliga kalkylerna. Därigenom skulle man vinna dels en kortare omloppstid för skogen med åtföljande betydande kapitalbesparing och dels en inbesparing av återväxtåtgärder på mera marginella marker.

Vad skall då ske efter exploateringsperiodens slut på 1990-talet? Utredningen säger själv att den inte kunnat på ett tillfredsställande sätt belysa de långsiktiga verkningarna av detta expansiva avverkningsförlopp. Men den framlägger vissa funderingar. På 1990-talet, säger den, kan svenskt virke vara utkonkurrerat av plaster och av tropiska och subtropiska träslag. Samtidigt kommer då en stor del av maskin- och anläggningskapitalet i vår skogsindustri att vara förslitet (sid. 12 f., 125 f., 128). Slutsatsen blir implicit att då är kanske behovet av virke för industriändamål inte så stort längre.⁶

Omsorgen om träindustrins utveckling under

den närmaste tjugooårsperioden var som sagt utredningens utgångspunkt. Den önskade industriella expansionen förutsatte god tillgång på virke till oförändrade eller svagt stigande priser. Utredningen såg en fara i att höga omkostnader inom det enskilda skogsbruket – till följd av arbetslönernas stegring, konventionella avverkningsmetoder, den splittrade ägostrukturen etc. – skulle antingen pressa virkespriserna uppåt eller, om prisreglering infördes, medföra en minskning av avverkningarna. I denna situation måste avverkningar framtvings, något som vid oförändrade virkespriser skulle leda till olika kostnadsrationaliseringar.

I syfte att framtvunga avverkningar föreslog utredningen att ett kombinerat avgifts- och stödsystem skulle införas. Skogsmarken skulle beläggas med årliga avgifter vilka skulle bekosta bidrag till dem som avverkade. Vidare föreslogs att alla legala avverkningsrestriktioner skulle upphävas. De ansågs vara av betydelse endast i ett jordbruksdominerat samhälle.

Mot utredningsmajoritetens betänkande reserverade sig de tre representanterna för bondeskogsbruket och industrin. Som så ofta i sådana fall var reservationen kortfattad och föga principiellt hållen. Framför allt opponerade man sig mot försöket att skildra bondeskogsbruket som en föråldrad företagsform och mot det föreslagna avgifts- och stödsystemet. Detta skulle enligt reservanterna leda till en avsevärt ökad statlig styrning av skogsbruket, vilket inte kunde främja näringens effektivitet och fortsatta utveckling. Även i övrigt mötte betänkandet stark kritik. Nyttänkandet var så djärvt att regeringen såg sig föranlåten att tillsätta en ny utredning om skogspolitiken. Som senare skall framgå kom emellertid åtskilliga av grundtankarna i betänkandet att leva kvar och spela stor roll i den fortsatta skogspolitiska utvecklingen.

Skogsutredningen 1978

Den nya utredningen sammansattes av två politiker och fyra administratörer. Av de senare var inte mindre än tre innehavare av toppbefattningar i skogsstyrelsen. Det var således en utpräglad expertkommitté som framlade sitt betänkande 1978.⁷

I likhet med den skogspolitiska utredningen såg man skogsbruket helt och hållet som råvaruleverantör till industrin. Större vikt än dittills måste läggas vid att skogsskötseln inriktades på hög volymproduktion av i huvudsak barrvirke. Detta

krav skulle inte längre få begränsas av hänsyn till det enskilda skogsbruksföretagets lönsamhet (detta i motsättning till 1948 års skogsvårdslag). Skogsägarnas skyldigheter skulle gälla oberoende av alla företagsekonomiska kalkyler. Mot denna bakgrund kan det vara intressant att se hur skogsutredningen ställde sig till de av skogspolitiska utredningen förordade nya principerna.

Frågorna om bondeskogsbruket förtigtes helt av skogsutredningen. Den knappast ens nämner att det existerar kombinerade jord- och skogsbruk.

Däremot framhålles uthållighetsprincipen med stor skärpa. Det skogspolitiska mål som sattes upp var inte bara hög utan också varaktig virkesavkastning. Skogspolitiken borde medge en tillfredsställande råvaruförsörjning för den existerande skogsindustrin och på längre sikt skapa utrymme för en ökad produktion i denna industri. Därigenom skulle man också vinna att den framtida handlingsfriheten för skogspolitiken bevarades.

Skogsutredningen diskuterade tre olika skogsproduktionsprogram och av dessa förordade den det mest ambitiösa som innefattade en intensiv skogsvård, användning av förädlat skogsodlingsmaterial, en tredubbling av skogsgödslingen, en tredubbling av dikningarna samt fortsatt plantering av contortatall. Därigenom skulle den årliga tillväxten och avverkningen kunna på sikt öka från cirka 75 miljoner m³ till 89 miljoner m³.

Skogsägarna skulle vara skyldiga att vidtaga alla de åtgärder som är nödvändiga för att det av staten fastställda skogsproduktionsprogrammet skulle kunna genomföras. Det skulle vara de skogliga myndigheternas uppgift att tillse att så skedde. För att de skulle kunna fullgöra denna sin uppgift erfordrades dels att de erhöi ett bättre kunskaps- och planeringsunderlag dels att snabba och effektiva styrmedel ställdes till deras förfogande.

Kunskaps- och planeringsunderlaget skulle bland annat breddas genom de rullande virkesbalanser, som skulle upprättas för hela riket och också avsågs att ha andra uppgifter än att ligga till grund för skogsskötselprogram. I en omfattande bilaga redovisade utredningen beräkningsmodeller för bedömning av skogstillståndets utveckling i framtiden under olika preciserade förutsättningar beträffande framtida skogsskötsel och avverkning.⁸ Men framför allt föreslog utredningen att lokala "översiktliga skogsinventeringar" skulle göras av skogsvårdsstyrelserna på områden, som domineras av privata skogsägare, och sedan upp-

repas i 15 årsintervaller. Inventeringarna skulle omfatta beskrivningar av skogstillståndet på skilda avdelningar samt uppgifter om lämpliga skogsvårds- och avverkningsåtgärder. Härigenom skulle skogsvårdsstyrelserna få en konkret grund för sin tillsynsverksamhet.

Styrmedelsystemet var konstruerat så flexibelt som möjligt så att styrningen på ett smidigt sätt kunde anpassas till förändrade förhållanden. En ny skogsvårdsstiftning borde innehålla endast allmänna rambestämmelser, närmast med uppgift att ge skogsvårdsmyndigheterna kompetens att reglera skogsbruket. De generella föreskrifterna om skogsskötseln i detalj skulle utfärdas av skogsstyrelsen. Skogsvårdsstyrelserna hade sedan att meddela konkreta förelägganden beträffande enskilda fastigheter. Det kompetensområde som sålunda tillades skogsvårdsmyndigheterna var vidsträckt och omfattade nära nog hela registret av skogsskötselåtgärder. De enda mera anmärkningsvärda undantagen var gallring, tidpunkt för slutavverkning av mogen skog samt gödning och dikning.

Myndighetsföreskrifterna till den enskilde skogsägaren var tvångssanktionerade. Tillsynsmyndigheten ägde befogenhet att utsätta viten och följdes inte föreskrifterna kunde den förordna att åtgärder skulle vidtagas på den försumliges bekostnad. Tvånget skärptes ytterligare genom att den dittillsvarande överprövningen av domstol avskaffades. Besvär skulle anföras hos skogsstyrelsen och därifrån till regeringen.

Styrmedelsystemet kompletterades genom att skogsägarna i viss utsträckning ålades informationsskyldighet. Slutavverkningar över viss arealgräns skulle föranmälas till skogsvårdsstyrelsen (detta gällde redan alltsedan 1974). Vidare skulle myndigheten ha rätt att utföra alla privata handlingar som behövdes för tillsynen.

Ytterligare kompletterades styrmedelsystemet med ett förslag om skyldighet för skogsägarna att årligen insätta vissa belopp på ett särskilt skogsvårdskonto i bank. Dessa medel skulle användas för att bekosta återväxtåtgärder och röjning på fastigheterna.

Remissyttrandena över skogsutredningens betänkande var överraskande milda om man beaktar dess djupt ingripande karaktär. Diskussionen rörde sig mest om vilket av de olika skogsproduktionsalternativen som var att föredraga. Förslaget om obligatoriska skogsvårdskonton kritiserades såsom allt för administrativt svårhanterbart. Men i övrigt vidrördes styrmedelsystemet endast med

lätt hand. Man satte frågetecken för om inte myndigheterna fått allt för stor frihet att utforma lagens faktiska innehåll. En mera principiellt hållen kritik i detta hänseende framfördes egentligen endast av Uppsala universitet. I dess yttrande framhölls bland annat:

”Utredningen försöker låsa också själva skogsbruksmetoderna genom lagtext. Detta kan förväntas ge en stor stelhet och förhindra att än lämpligare metoder provas ut. Förslaget lägger mycket stora befogenheter hos skogsvårdsstyrelserna utan att ha analyserat dessa organs lämplighet vad gäller att fatta beslut som innebär att samhällsintressena totalt tillvaratas. De krav som ställs på skogsmarksägare att vara aktivt verksamma för att tillgodose annan än dem själva torde vara svåra att passa in i svensk rättslig tradition.”⁹

Skogsvårdslagen 1979

Respekten för den expertsammansatta skogsutredningen var så stor att dess förslag i tämligen oförändrat skick lades till grund för regeringens proposition om riktlinjer för skogspolitiken¹⁰ och därmed för 1979 års skogsvårdsdag. Det var egentligen endast på fem punkter som departementschefen (Eric Enlund) gjorde några väsentliga ändringar eller tillägg.

1. I lagens 1 § betonades att produktionsmålet skulle vara inte bara hög utan också värdefull virkesavkastning. Skogsutredningen hade inte tagit hänsyn till att även virkeskvaliteten kunde behöva beaktas.

2. Till lagens 1 § flyttades regeln att hänsyn skulle tas till naturvårdens och andra allmänna intressen. Miljö- och naturvårdskonsekvenserna av den nya skogspolitiken hade behandlats på ett ganska ytligt sätt av såväl den skogspolitiska utredningen som av skogsutredningen. Den senare nöjde sig med att hänvisa till existerande lagstiftning¹¹ och att deklarerat sin tro att ett rationellt skogsbruk, även enligt den mest intensiva modellen, inte skulle komma att medföra oacceptabla miljökonsekvenser (sid. 97 och 101). Departementschefens markering måste uppfattas som en reaktion mot skogsutredningens ekonomiska synsätt. Han gjorde dessutom följande anmärkningsvärda uttalande som dock inte återspeglades i lagtexten:

”Utnyttjandet av skogen och skogsmarken är av stor betydelse inte bara för skogsnäringen. Så t. ex. är skogarna hemvist för växter och djur som inte tål allt för

drastiska förändringar i sin livsmiljö. Skogarna påverkar avgörande miljöfaktorer som t. ex. vattenbalans och lokalklimat. Skogen är också en omistlig tillgång för friluftsliv och rekreation, inbegripet sådana verksamheter som jakt, bär- och svamplockning m. m. Den utgör i vissa fall ett viktigt inslag i kulturlandskapet. För rennärningen behövs stora områden i norra Sverige som betesmarker.¹²

3. Intet av de av skogsutredningen uppställda produktionsalternativen godtogs, eftersom man på lång sikt inte borde låsa handlingslinjerna. På kort sikt borde man med hänsyn till industrin försöka åstadkomma en skogsproduktion som ger åtminstone 75 miljoner m³ sk per år.

4. Skogsutredningens förslag om obligatoriskt skogsvårdskonto fördes inte fram.

5. I övrigt godtogs skogsutredningens förslag till styrmedelsystem. Också departementschefen tryckte på behovet av snabba och effektiva tvångs-ingripanden. I stort sett följde han utredningens förslag till skogsvårdsplan med dess innehållslösa materiella regler vilkas funktion i realiteten blir att ge de skogliga myndigheterna kompetens att meddela generella och individuella föreskrifter om olika skogsbruksåtgärder. Dessa regler antingen bemyndigar regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer (d. v. s. skogsstyrelsen) att meddela föreskrifter eller är de hållna i så allmänna ordalag ("godtagbart sätt", "åtgärd som kan behövas", "tillfredsställande beskaffenhet"

etc.) att de lämnar fältet öppet för administrativa bedömningar i tillämpningen. Departementschefen försökte emellertid att införa begränsningar i denna bedömningsfrihet genom att i en särskild skogsvårdsförordning ge preciseringsföreskrifter för särskilda fall. Om dessa kan väl sägas att man knappast lyckats finna begränsande kriterier som i mera avsevärd mån utesluter myndigheternas bedömningar som den avgörande faktorn.

I detta sammanhang kan det finnas anledning att sammanställa i vilka avseenden de skogliga myndigheterna fått kompetens att bestämma över det enskilda skogsbruket enligt 1979 års skogspolitiska reform.¹³ Nedanstående tabell försöker göra en kartläggning härav.

De viktigaste skogsbruksåtgärderna som inte faller under myndigheternas bestämmanderätt enligt 1979 års reform är följande:

- gallring
- avverkningsstorlek
- gödsling
- dikning.

De två förstnämnda har sedermera, genom lagstiftning 1983, indragits under styrsystemet. Skogsvägsanläggningar kan de skogliga myndigheterna påverka via väglagstiftningen. Som ett underlag för denna uppgift har skogsvårdsstyrelserna under skogsstyrelsens ledning utarbetat Vägplan 80, som avser nybyggnader och ombyggnader under en kommande 15 års period. Vägplanen kan ses som ett komplement till Översiktlig skogsinventering.

De föreskrifter, som skogsstyrelsen utfärdar ef-

Skogsbruksåtgärd	Kompetensregel (skogsvårds- lagen)	Begränsning i be- dömningsfriheten (skogsvårdsför- ordningen)
föryngring	5 §	2-5 §§
föryngringsmetod	7 §	7 §
markberedning	7 §	
trädslagsval	8 §	
plantskogsvård	7 §	
röjning	9 §	
tidigaste slutavverkningsålder	13 §	
avverkningsmetod	12 §	
arealgräns för slutavverkning	14 §	
avverkning av överårig skog	6 §	6 §
åtgärder mot insektshärjning	20 §	
naturvårdsåtgärder	21 §	
kemisk bekämpning	särskild lag- stiftning	

ter bemyndigande antingen i lagen eller av regeringen, är inte några allmänt hållna anvisningar utan innehåller detaljerade skötselprogram för skogen.

Slutligen skall omnämnas att jordbruksutskottet vid sin granskning av regeringspropositionen framställde några hovsamma erinringar, särskilt på tre punkter:

1. Det borde beaktas att kombinationen jord/skog i stora delar av landet kommer att spela en väsentlig roll i den framtida skogspolitiken.

2. Kraven på skogsskötseln måste anpassas efter önskemålet att skogsbruket skall ge skogsägaren ett tillfredsställande ekonomiskt utbyte.

3. Skogsvårdslagstiftningen bör inte syfta till någon detaljreglering av det sätt på vilket varje skogsägare skall sköta sin skog.¹⁴

Det är dock tveksamt om dessa erinringar kommer att få någon betydelse i framtiden. De återspeglas inte i utskottets hemställan. Vidare reserverade sig den socialdemokratiska minoriteten i utskottet och krävde i stället en mer ingripande tvångsreglering av enskilt skogsbruk än den som föreslogs i propositionen. I detta följde den upp den socialdemokratiska skogspolitiken.

Socialdemokratisk skogspolitik

Det enskilda skogsbruket hade länge utsatts för hård kritik från fackligt håll. Man menade att dess skogsskötsel var dålig och ineffektiv i jämförelse med storskogsbruket, att skogsägarorganisationerna drev upp virkespriserna så att de var högre än i andra länder samt att skogsägarna av ekonomiska skäl underlät att avverka den virkeskvantitet som var tillåtlig och som behövdes för industrins råvaruförsörjning. Allt det här ledde till svårigheter för industrin med hänsyn till dess lönsamhet samt till driftsnedläggningar och driftsinskränkningar. Därigenom hotades sysselsättningen och landets konkurrenskraft på världsmarknaden. Bakom kritiken låg i sista hand åsikten att ett rationellt och effektivt och kostnadsnålt skogsbruk förutsatte mycket stora arealenheter som endast storskogsbruket kunde disponera. Det var samma tankegångar som redan den skogspolitiska utredningen framfört.

Kritiken kom från Pappersindustriarbetareförbundet och Träindustriarbetareförbundet. Där emot deltog inte Skogsarbetareförbundet, vilket uppenbarligen berodde på att många av dess medlemmar samtidigt ägde skog.

Kritiken ledde till att det socialdemokratiska

partiet lät utarbeta ett skogspolitiskt program som fastställdes av 1978 års partikongress.¹⁵ I detta uppställdes som allmänt mål en planerad hushållning med skogen under samhällets ledning i nära samarbete med företag och fackliga organisationer. I syfte att på kort sikt komma till rätta med de ovan anmärkta bristerna krävdes ett antal nya regleringar av enskilt skogsbruk utöver dem som redan föreslagits av skogsutredningen:

1. Ett kombinerat avgifts- och stödsystem till vilket de enskilda skogsägarna årligen skulle inbetala 1 % av det taxerade skogsbruksvärdet samt av utfallande virkeslikvider en summa som beräknades motsvara kostnaden för anläggning av ny skog.

2. För varje enskild brukningsenhet skulle skogsvårdsstyrelsen upprätta en skogsbruksplan i vilken för varje bestånd skulle föreskrivas när och hur olika åtgärder skulle utföras. Dessa föreskrifter skulle skogsägaren vara skyldig att efterkomma. Skogsbruksplanen skulle upprättas vart 15 år på ägarens bekostnad.

3. Skogsvårdsstyrelsernas tillsynspersonal borde ökas. En byråkratisering ansågs ofrånkomlig på grund av de ekonomiska värden som stod på spel.

4. Prisreglering och prisövervakning av virkesmarknaden.

Socialdemokraterna har sen energiskt fört fram sitt skogspolitiska program genom reservationer till jordbruksutskottets ovan omtalade betänkande och en partimotion till 1982 års riksdag.¹⁶

Skogsägarorganisationernas agerande

Hur förhöll sig då skogsägarnas intresseorganisationer – främst Sveriges skogsägareföreningars riksförbund (SSR) och Lantbrukarnas riksförbund (LRF) – till framstötarna om ökad statlig styrning av det enskilda skogsbruket? Svaret är att de reagerade på ett defensivt sätt. De ställde sig i stort sett positiva till skogsutredningens lagförslag, som ju innehöll mycket ingripande regleringar, även om de inte kunde godta ”en ordning där tillsynsmyndigheten ges mycket stor frihet att utforma lagens faktiska innehåll”. De bemötte LO-fackens och socialdemokraternas starka kritik mot det enskilda skogsbruket på ett minst sagt lamt sätt.

Mest anmärkningsvärt var dock vad som inträffade på hösten 1982 efter socialdemokraternas valseger och regeringstillträde, då man ju kunde vänta att de skulle komma att genomföra hela

eller delar av sitt skogspolitiska program. I november överlämnade LRF och SSR till regeringen ett eget förslag om ökad tvångsreglering av enskilt skogsbruk. Detta gick ut på obligatoriska skogsbruksplaner för varje fastighet, regler om avverkningstvång samt obligatoriskt skogsvårdskonto för varje fastighet (utom de minsta), till vilket ägaren skulle inbetala viss del av utfallande virkeslikvider, medel som han sen kunde disponera för skogsvårdsåtgärder. Även om förslaget troddes kunna förebygga en strängare utformning av dessa styrmedel, måste det betecknas som ett ganska ovanligt agerande från intresseorganisationers sida.

LRF och SSR skaffade sig ett skogspolitiskt program först år 1983.¹⁷ I detta uttalades att ingripande regleringar och detaljstyrning försämrar skogsägarnas möjligheter att fatta rationella beslut, minskar deras vilja till insatser och utesluter mångsidighet i skogsskötseln. Man skall därför verka för att detaljstyrning undvikas. Men detta fick knappast någon framskjuten plats i programmet. Inte heller togs ställning till de redan införda styrmedlen.

Virkesförsörjningsutredningen 1981

Några ord bör ur här anlagda synpunkter ägnas virkesförsörjningsutredningens betänkande,¹⁸ framlagt av en politiskt sammansatt kommitté under ordförandeskap av skogsstyrelsens chef. Utredningen konstaterade att under senare år hade avverkningarna sjunkit kraftigt jämfört med åren kring 1970 (från ca 75 miljoner m³ per år till ca 60 miljoner) och till följd härav hade industrin inte fått tillräckligt med virke för att kunna utnyttja konjunkturen utan tvingats att begränsa produktionen, vilket medfört ett bortfall av exportinkomster av betydande omfattning. Avverkningsnivån hade sänkts framför allt inom privatskogsbruket. Även storskogsbruket hade visserligen minskat avverkningarna något men i dess fall berodde nedgången på tidigare överavverkningar och fick därför ses som led i en långsiktig anpassning.

Under 1980-talet borde därför privatskogsbruket svara för den behövliga ökningen av avverkningarna (med mer än 10 miljoner m³ per år eller omkring 25 %). Man borde inte ens vara rädd för en viss överavverkning eftersom privatskogsbruket sparat avverkningsmogen skog under 1970-talet. För att öka skogsägarnas avverkningsbenägenhet föreslogs en rad åtgärder, bl. a. en lagfäst skyldighet att periodvis avverka minst hälften av

vad som är möjligt att avverka på brukningsenheten.

De socialdemokratiska ledamöterna ansåg inte dessa åtgärder vara tillräckliga för att framtvunga ett önskvärt virkesutbud utan reserverade sig till förmån för ett kombinerat avgifts- och stödsystem enligt sitt partiprogram.

Skogslagstiftning 1983

Sedan socialdemokraterna övertagit den politiska makten på hösten 1982, förelåg förutsättningarna för dem att genomföra sitt skogspolitiska program och de dröjde inte därmed. Det brådskade enligt deras mening med att vidtaga åtgärder som kunde tvinga fram mer virke till industrin. Redan den 10 februari 1983 beslöt regeringen att remittera till lagrådet en knippe lagförslag som utarbetats inom jordbruksdepartementet i syfte att trygga industrins råvarubehov. I lagrådsremissen¹⁹ uttalade jordbruksministern (Svante Lundkvist)

att det inte bör råda någon som helst tvekan om möjligheterna att i det korta perspektivet avverka tillräckligt med virke för att tillgodose den nuvarande skogsindustrikapacitetens behov. Jag avser då behovet även i en högkonjunktur med högt kapacitetsutnyttjande. En sådan avverkning äventyrar enligt min bestämda övertygelse inte den långsiktiga skogsproduktionen. — — — Enligt min mening är det nu hög tid att vidta effektiva åtgärder för ett ökat virkesutbud. Det är nödvändigt att avverkningarna ökar i sådan omfattning att det vid en kommande högkonjunktur för skogsindustrin inte skall behöva göras några produktionsbegränsningar till följd av virkesbrist.

Flera lagstiftningsåtgärder föreslogs för att tvinga fram större avverkningar inom det enskilda skogsbruket: Dels ändringar i skogsvårdslagen som införde skyldighet att avverka slutavverkningsbar skog, gallringsskyldighet samt skyldighet att ha skogsbruksplan enligt fastställt mönster. Dels en ny lag om inbetalning på avverkningskonto. Enligt denna skulle fysiska personer, dödsbon och handelsbolag varje år inbetala en summa motsvarande 2 ½ % av skogsbruksvärdet. Om ägaren sedan kunde visa att förnyringsskyldighet efter slutavverkning eller röjningsskyldighet fullgjorts, skulle skogsvårdsstyrelsen medge utbetalning med visst belopp per åtgärdad hektar. De minsta skogsbruken, under 10 hektar, undantogs från denna reglering för att minska den administrativa belastningen.

Lagrådet riktade skarp kritik mot förslaget till lag om avverkningskonto och avrådde från dess genomförande.²⁰ De principiella invändningarna gällde dels särbehandlingen av vissa skogsägarkategorier och dels och framför allt metoden att tvinga fram avverkning. Genomgående gäller i svensk lagstiftning

att sanktioner inte kommer i fråga förr än det visar sig att den föreskrivna förpliktelsen inte iakttas. Den nu föreslagna regleringen med inbetalning på avverkningskonto innebär närmast en motsatt ordning. Systemet skulle kunna sägas gå ut på att sanktioner för att säkra ett iakttagande av vad man önskar genomdriva – i detta fall en avverkning av viss omfattning – utkrävs i förväg utan att man avvaktar om den enskilde efterkommer den uppställda skyldigheten. Detta sker genom att alla i ett visst kollektiv åläggs att inbetala schablonmässigt bestämda belopp och att återfående av beloppen görs beroende av om inbetalaren visar att han inte åsidosatt sin lagliga förpliktelse. Att märka är dessutom att reglerna om rätten att återfå inbetalda belopp är allmänt hållna och medger myndigheterna stort utrymme för skönsmässiga bedömningar. Det nya sanktionssystemet framstår som otillfredsställande från rättssäkerhetssynpunkt.

Lagrådet menade dessutom att lagen skulle medföra en begränsning av möjligheterna att anpassa avverkningarna till efterfrågan och prisläge, varigenom skogsindustrin skulle kunna göra betydande vinster på enskilda skogsägares bekostnad. Men detta var antagligen ett syfte som medvetet låg bakom förslaget.

Regeringsförslaget åstadkom, när det väl blivit känt, våldsamma spontana reaktioner bland skogsägarna. På lokala och regionala initiativ hölls protestmöten över hela landet med massiv anslutning.²¹ På vissa håll framfördes krav på leveransstrejk om förslaget skulle genomföras. Protesterna riktade sig framför allt mot förslaget till avverkningskonton medan de övriga förslagen kom mer i skymundan.

Den proposition som regeringen sedan lade²² hade tagit visst intryck av kritiken. Förslag om avverkningskonton framfördes tills vidare inte. Däremot vidhölls övriga åtgärder. De ändringar i skogsvårdslagen som blev resultatet kom sålunda att innehålla:

1. Avverkningskyldighet. Regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer föreskriver hur stor del av en brukningsenhets skogsmarkareal som måste slutavverkas före 1990. Delen får dock inte överstiga hälften av arealen slutavverkningsbar skog.

2. Gallringsskyldighet om skogen är så tät att produktionen av värdefullt virke väsentligen hämmas.

3. Skyldighet att ha skogsbruksplan enligt föreskriven modell. Denna plan skall endast gälla som rekommendation men är givetvis av betydelse för skogsvårdsstyrelsens tillsyn.

Vidare stärktes skogsvårdsstyrelsernas organisation och påskyndades Översiktlig skogsinventering genom förhöjda anslag.

Under hösten 1983 förbereds inom regeringen åtgärder med syfte att under alla förhållanden trygga industrins tillgång till virke utan att fördenskull prisförhöjningar skall behöva tillgripas. Det kan bli fråga om att införa en förfogandelag eller att föreslå en preliminär tillväxtbeskattning eller att återuppliva förslaget om avverkningskonton i ny utformning. Vad som kommer ut av detta vet ingen i skrivande stund.

Sammanfattning: utvecklingen av statlig styrning av skogsbruket

I det föregående har vi följt framväxten av ett styrsystem enligt vilket de skogliga myndigheterna kan bestämma i detalj om skogsskötseln på enskilda fastigheter, bestånd för bestånd, och ägarerna är sedan skyldiga att verkställa myndigheternas beslut. Någon begränsning med hänsyn till åtgärdernas lönsamhet för det enskilda skogsbruksföretaget finns inte längre eller, som skogsutredningen uttryckte saken, kraven kan behöva ställas som inte kan betecknas som skäligen för den enskilde skogsbrukaren men som är rimliga ur samhälls-ekonomisk synpunkt.

De drivande krafterna bakom denna utveckling har varit dels LO-facken och det socialdemokratiska partiet dels den skogliga expertisen i skogsstyrelsen och andra centrala myndigheter. Båda dessa grupper har, fastän från skilda utgångspunkter, mer eller mindre tydligt uppställt storskogsbruket som modell. Men man bör komma ihåg att det grundläggande styrsystemet tillkom på förslag av en folkpartiregering och att det inte mötte några allvarliga gensagor varken från de borgerliga partiernas sida eller från skogsägarnas intresseorganisationer.

Det är som om utvecklingen vore ödesbestämd: ingen vågar ifrågasätta kraven på högsta möjliga effektivitet och rationalitet i virkesproduktionen och de konsekvenser till vilka dessa krav enligt den skogliga expertisen måste leda. Inför detta

krav spelar alla andra hänsyn en sekundär roll. Som många gånger framhållits råder i skogspolitiken bred enighet om de samhällsekonomiska målsättningarna. Även när det gäller medlen härför måste då en viss standardisering bli följden. För att kunna sätta sig emot utvecklingen hade ford-rats att helt nya mål för skogsbruket utformats.

Man kan kanske säga att skogsägarnas bestämmanderätt blivit ett offer för den överutbyggnad av skogsindustrin som deras egna organisationer varit med om att skapa.

Man kan se utvecklingen avspeglad också i en annan iakttagelse. Ingenstädes i de här behandlade utredningarna och propositionerna betonas att skogsägarnas initiativ, intresse och självverksamhet kan vara av betydelse för skogsskötseln. Det är som om allt ansvar läggs på myndigheterna och som om skogsägarna endast ses som verkställare av de statliga anvisningarna. Ännu mer påfallande är att man inte återfinner den tidigare så vanliga åsikten att förekomsten av olika företagsformer inom skogsbruket, med olika storlek, produktionsmål och metoder, är fördelaktig, eftersom den leder till mångsidighet och därmed till större handlingsfrihet i framtiden.²³

Det finns i själva verket en stor skillnad mellan synen på det enskilda skogsbruket före och efter en gräns som kan sättas till ungefär 1960-talet. Vid tillkomsten av 1948 års skogsvårdslag framhöll jordbruksministern (Per Edvin Sköld) att resultatet av skogsvårdsarbetet alltid måste ytterst bli beroende på de enskilda skogsägarnas insatser, och han tillade:

För att det skall bli möjligt att bevara och öka skogsägarnas intresse för skogsvården är det emellertid nödvändigt, att deras handlingsfrihet ej kringskäres, såvida det ej är fråga om en åtgärd eller underlåtenhet som mera påtagligt står i strid med en god skogsvårds krav.²⁴

Nu sägs det inte så längre. Otvivelaktigt är en viktig del av förklaringen till att synen på det enskilda skogsbruket skiftat att söka i de inledningsvis skisserade förskjutningarna i skogsbrukets ekonomiska och tekniska villkor.

Nu är det en sak att konstruera ett mer eller mindre fullständigt styrsystem på papperet, en helt annan sak att förverkliga detta. Frågan i vilken omfattning och på vad sätt det skogliga styrsystemet kommer till användning i praktiken är för tidigt väckt helt enkelt därför att det bara är några få år sedan det tillkom. Den administrativa

apparaten håller på att byggas ut. En viktig förutsättning för en effektiv styrning är att skogsvårdsorganisationen förstärks; den socialdemokratiska skogspolitiken har insett detta. En annan förutsättning är att den administrativa personalen bibringas en inställning till sitt arbete som ligger i linje med intentionerna bakom styrsystemet. Under de kurser för regional och lokal skogsvårdspersonal, som skogsstyrelsen anordnar, betonas i detta syfte att stor vikt måste läggas vid övervakning och konsekvent tillämpning av skogsvårdslagen. Förmodligen avser man att härigenom bryta med den gamla, på sina håll kanske kvardröjande inställningen som lägger huvudvikten vid rådgivning och samarbete med skogsägarna utan användning av lagen som påtryckningsmedel.

Det värdefullaste administrativa instrumentet inom uppsättningen av skogspolitiska åtgärder torde vara Översiktlig skogsinventering, som startade 1980 och avsågs att, område efter område, genomföras över hela landet under 15 år. Genom denna får skogsvårdsstyrelsen konkreta och systematiska uppgifter om skogstillståndet och åtgärdsbehovet för varje markavdelning. De brister, som vid inventeringen anses föreligga på en fastighet, resulterar i Råd och anvisningar till ägaren att avhjälpa bristen inom viss tid. Sker inte detta, sätts det in direkta påtryckningsmedel, t. ex. vitesförelägganden. De hittillsvarande erfarenheterna har emellertid visat på ofullkomligheter. Eftersom inventeringen är en ny arbetsuppgift för skogsvårdsstyrelserna, har dess utförande ibland måst anförtros relativt oerfaren extrapersonal. Detta har i vissa fall resulterat i felaktigheter i inventeringen eller i varje fall bedömningar som sakligt sett är underlägsna dem skogsägaren själv gjort. I sådana fall måste ägaren ta initiativ till rättelser och häri torde han, om skäl finns, kunna påräkna förståelse från skogsvårdsstyrelsens sida. Men inte alla skogsägare har den initiativförmåga och vana vid formalia som behövs för att begära rättelse.

Man kan naturligtvis fråga sig om det beskrivna legala styrsystemet – som överflyttar bestämmanderätten i väsentligare skogsskötselfrågor till statliga myndigheter och arbetar med legala påtryckningsmedel – är det bästa tänkbara. Som alternativ kan ekonomiska styrsystem komma i fråga. Ett sådant bestående av höga avgifter på skogen och belöningar har ju förts fram av socialdemokraterna men endast som ett komplement till det legala styrsystemet. Andra ekonomiska påtryckningsmedel kan vara det klassiska låne- och bidragssys-

temet eller skogsbeskattning t. ex. på tillväxten. Men alla dessa ekonomiska styrsystem har mött principiella och tekniska invändningar som hittills varit svåra att komma förbi. En "negotiated order" av tidigare existerande modell slutligen anses inte verka tillräckligt effektivt och snabbt för att de skogspolitiska målen skall nås i tid.

Frågan om kommunal styrning av skogsbruket

I det föregående har redogjorts för hur ett statligt styrsystem för det enskilda skogsbruket vuxit fram under de senaste två decennierna. Som en avslutning skall föras på tal att det också finns tendenser att överflytta en del av bestämmanderätten om skogsbrukets bedrivande till kommunerna. Utgångspunkten härvidlag var bygglagutredningens principförslag om markanvändning och byggande vilket framlades 1974.²⁵ Utredningen föreslog att kommunernas kompetens ej som nu skulle vara begränsad till bebyggelsefrågor utan gälla all markanvändning som kunde medföra fysiska miljöförändringar. Sålunda skulle alla åtgärder med mark, som kunde leda till någon omgivningspåverkan av betydelse, regleras i den kommunala fysiska planeringen. Avverkning och andra skogsbruksåtgärder, om de var av mera omfattande slag, skulle ej få ske utan kommunens tillstånd, baserat på en bedömning av om åtgärden överensstämde med riktlinjerna i de av kommunen fastställda planerna. Utredningen deklarerade principiellt att markägandet borde begränsas till en dispositionsrätt som lagts fast i plan.²⁶ Hur denna kommunala styrning skulle förhålla sig till den statliga på skogsbrukets område diskuterades emellertid inte.

Så här långt har det dock inte gått. I det förslag till plan- och bygglag som nu förbereds torde den kommunala kompetensen bli begränsad till frågor om fördelning av marken mellan olika ändamål och om bebyggelsens utformning.²⁷ Men otvivelaktigt finns det många gånger starka kommunala önskemål att kunna påverka också skötseln av de areella näringarna såsom skogsbruket.²⁸ Låt oss förteckna några grupper av önskemål, som kan avse skogsbruket, och se på vad sätt de kan realiseras.

1. Miljö- och hälsovård. Tidigare försökte några hälsovårdsnämnder att förbjuda besprutning av skogsmark men utan framgång. Enligt 1983 års lag om spridning av bekämpningsmedel över skogsmark har kommunfullmäktige fått kompetens att med bindande verkan för statliga myndigheter besluta att undantag från spridningsför-

budet ej får medges beträffande angivna områden av kommunen.

2. Naturvård och friluftsanordningar. I den nya plan- och bygglagen torde kommunen komma att åläggas särskilt ansvar för dessa frågor. Detta gör det naturligt att riktlinjer även för markutnyttjandet infogas i den kommunala översiktsplaneringen. För att tvinga markägarna att följa dessa riktlinjer – om frivillig överenskommelse ej kan träffas – måste emellertid kommunen gå antingen via länsstyrelsen och förordnanden enligt naturvårdslagen eller via skogsvårdsstyrelsen och ålägganden enligt 21 § skogsvårdslagen om naturvårdshänsyn. Den senare myndigheten är enligt skogsvårdsförordningen ålagd att samråda med kommunen i frågor av särskild vikt med hänsyn till de lokala förhållandena.

3. Energiförsörjningen och

4. Sysselsättningsproblem. Båda dessa frågor kan ge kommunen anledning att intressera sig för hur skogen sköts inom dess område. Några påtryckningsmedel mot skogsägarna har den dock inte i dessa fall. Det har emellertid framhållits att kommunens ökade ansvar för dessa frågor "talar för att det kommunala inflytandet över de areella näringarnas markanvändning bör öka".

Ju mer den kommunala bestämmanderätten över skogen utökas desto nödvändigare blir det att reglera dess relation till det statliga styrsystemet. Så ger den ena regleringen den andra.

Noter

- ¹ En ingående studie av skogsvårdsstyrelsernas arbetssätt fram till 1960 finns i Per Stjernquist, *Laws in the Forests. A Study of Public Direction of Swedish Private Forestry*. Lund 1973. Acta Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis LXIX.
- ² Walter Buckley, *Sociology and Modern Systems Theory*, Englewood Cliffs, New Jersey 1967 sid 149 ff. och där citerad litteratur.
- ³ SOU 1981:81 sid. 82 ff.
- ⁴ SOU 1978:6 sid. 41.
- ⁵ *Mål och medel i skogspolitiken*. Betänkande avgiven av Skogspolitiska utredningen. SOU 1973:14.
- ⁶ Frågan i vilken utsträckning olika generationer skulle få tillgodogöra sig skogsproduktionen avvisade utredningen såsom etisk (sid. 144 not 1).
- ⁷ *Skog för framtid*. Betänkande av 1973 års skogsutredning. SOU 1978:6.
- ⁸ SOU 1978:7. Alternativa skogsproduktionsprogram.
- ⁹ Citerat efter regeringspropositionen.
- ¹⁰ Regeringens proposition 1978/79:110.

- ¹¹ Naturvårdslagen samt 1974 års tillägg till skogsvårdslagen om hänsyn till naturvårdens intressen och om anmälningsskyldighet för skogsavverkning, 1974 års bokskogslag ävensom 1974 års tillägg till naturvårdsförordningen om anmälningsskyldighet för hyggesplöjning.
- ¹² Propositionen sid. 14.
- ¹³ Formellt gäller lagstiftningen all skog. Domänverket och de stora skogsbolagen förutsätter dock att tillsynen i deras fall sker genom överläggningar och information. De förfogar ju över samma slags skogliga expertis som myndigheterna.
- ¹⁴ Jordbruksutskottets betänkande 1978/79:30 sid. 21, 32, 34.
- ¹⁵ *Politik för skogsnäringen*. Rapport från socialdemokraternas skogspolitiska arbetsgrupp till partiets 27:e kongress 1978.
- ¹⁶ Motion 1981/82:2075, se också motion 1981/82:2484. I dessa förordades bl. a. att målet för skogsproduktionen skulle skärpas i enlighet med skogsutredningens mest ambitiösa alternativ.
- ¹⁷ *Förslag till skogspolitiskt program för LRF och skogsägarrörelsen* (maj 1983, stencil).
- ¹⁸ *Skogsindustrins virkesförsörjning*. Betänkande av virkesförsörjningsutredningen. SOU 1981:81.
- ¹⁹ Lagrådsremiss med förslag till lag om inbetalning på avverkningsskonto m. m., beslutad den 10 februari 1983 (stencil).
- ²⁰ Utdrag ur Lagrådets protokoll vid sammanträde 1983-03-01 (stencil).
- ²¹ Som exempel kan nämnas att protestmötet i Borås den 2/3 samlade ca 2 500 skogsägare, mötet i Jönköping den 4/3 ca 2 000 och mötet i Växjö den 14/3 ca 8 000.
- ²² Regeringens proposition 1982/83:145 om vissa skogspolitiska åtgärder m. m.
- ²³ Se t. ex. Th. Streyffert, *Skogsbrukets företagsformer*. En principutredning. Stockholm 1956. Kungl. Skogshögskolans skrifter 23 a.
- ²⁴ Proposition nr 34 till 1948 års riksdag sid. 54.
- ²⁵ *Markanvändning och byggande*. Principer för lagstiftning. Betänkande avgivet av bygglagutredningen. SOU 1974:21.
- ²⁶ Anförda betänkande sid. 127.
- ²⁷ Jämför förslaget till plan- och bygglag i SOU 1979:65.
- ²⁸ *Skogsbruket i kommunernas planering*. Statens planverk 1978. = *Samhället och skogen*. Tankar och idéer inför en framtidsstudie. Sekretariatet för framtidsstudier 1982 sid. 111 ff. – *Skogsbruk i kommunal översiktlig fysisk planering*. K-Konsult Kristianstad 1982 (stencil).

Artikeln är avslutad den 1 december 1983.